

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ТАЛАПТЫҢ ЕСКІРУІ ТУРАЛЫ ЖЕКЕЛЕГЕН МӘСЕЛЕЛЕР

Сергей Иванович Климкин

Заң ғылымдарының кандидаты, «Нархоз университеті» КЕАҚ профессоры, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері, Каспий университетінің Жеке құқық FЗИ жетекші ғылыми қызметкері; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sergklimkin@mail.ru

Әсел Габиденқызы Қазбаева¹

Заң ғылымдарының кандидаты, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті кафедрасының доценті, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері; Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: K_2385@mail.ru

Аннотация. Мақала ҚР Президентінің жолдауында белгіленген қазіргі заманғы құқық қолдану тенденциялары мен стратегиялық мақсаттар тұрғысынан негізгі проблемаларды анықтап, оларды шешу жолдарын ұсына отырып, Қазақстанда талап қою мерзімдері туралы нормалардың қолданылуын кешенді талдау болып табылады. ҚР Азаматтық кодексінің (АК) талап қою мерзіміне байланысты нормаларын нақтылау және үйлестіру қажеттілігі басты назарда тұр, бұл құқық қолдану практикасы мен заңнамадағы серпінді өзгерістер жағдайында ерекше өзекті.

Зерттеу АК 179 және 181-баптары сияқты қолданыстағы құқықтық нормалар құқықтық сенімділік пен құқық қолдану практикасының тұрақтылығын арттыру үшін нақтылауды қажет ететіндігін анықтайды. 2017 жылғы реформадан кейін коллекторлық агенттіктердің талаптарына талап қою мерзімін қолдану контекстінде құқық қолдану практикасына ерекше назар аударылады. Екі негізгі ұстаным қарастырылады: біреуі бес жылдық талап қою мерзімін сақтауды қолдайды, екіншісі оны үш жылға дейін қысқартуды ұсынады. Бұл мәселелер қаржылық реттеуді жақсарту, тұтынушылардың құқықтарын қорғауды күшейту және қаржылық бақылауды оңтайландыру бойынша стратегиялық бастамаларға тікелей қатысты.

Бұдан басқа, нотариусқа атқарушылық жазба алу үшін жүгінген кезде талап қою мерзімінің үзілуіне қатысты құқық қолдану практикасы талданады. Мұндай өтініш ескіру мерзімін ұзу үшін негіз болып саналмауы тиіс, өйткені АК-нің 183-бабында көрсетілген негіздер тізбесі толық болып саналады. Бұл ұсыныс Президенттің жолдауында көрсетілген құқық қолдану стратегиясының мақсаттарына сәйкес келеді және құқықтық белгісіздікті жоюға бағытталған.

Мақала Қазақстандағы талап қою мерзімдері туралы заңнаманы одан әрі зерделеуге және жетілдіруге ықпал ететін егжей-тегжейлі және дәйекті зерттеу болып табылады. Ұсынылған шешімдер азаматтардың құқықтарын неғұрлым тиімді қорғауға және құқықтық реттеудің тұрақтылығына ықпал ете отырып, елдегі құқық қолдану практикасы мен құқықтық ортаны жақсарту үшін айтарлықтай маңызға ие.

Түйінді сөздер: талаптың ескіруі, Азаматтық кодекс, коллекторлық агенттіктер, талап қою мерзімі, талап қою мерзімінің үзілуі, атқарушылық жазба, нормативтік ақаулар, құқықтық мониторинг.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ОТДЕЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСКОВОЙ ДАВНОСТИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Климкин Сергей Иванович

Кандидат юридических наук, профессор НАО «Университет Нархоз», главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, ведущий научный сотрудник НИИ частного права Каспийского университета; г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: sergklimkin@mail.ru

Казбаева Асель Габиденовна

Кандидат юридических наук, доцент кафедры Кокшетауского университета им. Абая Мырзахметова, главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: K_2385@mail.ru

Аннотация. Статья представляет собой комплексный анализ применения норм о сроках исковой давности в Казахстане, выявляя ключевые проблемы и предлагая пути их решения в свете современных правоприменительных тенденций и стратегических целей, обозначенных в послании Президента РК. В центре внимания находится необходимость уточнения и гармонизации норм Гражданского кодекса (ГК) РК, связанных с исковой давностью, что стало особенно актуальным в условиях динамичных изменений в правоприменительной практике и законодательстве.

Исследование выявляет, что действующие правовые нормы, такие как статьи 179 и 181 ГК, требуют уточнения для повышения правовой определенности и устойчивости правоприменительной практики. Особое внимание уделяется правоприменительной практике в контексте применения срока исковой давности к требованиям коллекторских агентств после реформы 2017 года. Рассматриваются две ключевые позиции: одна поддерживает сохранение пятилетнего срока исковой давности, другая предлагает его сокращение до трех лет. Эти вопросы напрямую связаны с стратегическими инициативами по улучшению финансового регулирования, усилению защиты прав потребителей и оптимизации финансового контроля.

Кроме того, анализируется правоприменительная практика в отношении перерыва срока исковой давности при обращении к нотариусу за исполнительной надписью. Аргументируется, что такое обращение не должно считаться основанием для перерыва срока исковой давности, поскольку перечень оснований, указанный в статье 183 ГК, носит исчерпывающий характер. Это предложение соответствует целям стратегии правоприменения, изложенным в послании Президента, и направлено на устранение правовой неопределенности.

Статья представляет собой детальное и последовательное исследование, способствующее дальнейшему изучению и совершенствованию законодательства о сроках исковой давности в Казахстане. Предлагаемые решения имеют значительное значение для улучшения правоприменительной практики и правовой среды в стране, способствуя более эффективной защите прав граждан и стабильности правового регулирования.

Ключевые слова: исковая давность, Гражданский кодекс, коллекторские агентства, сроки исковой давности, перерыв срока исковой давности, исполнительная надпись, нормативные дефекты, правовой мониторинг.

SPECIFIC ISSUES OF STATUTE OF LIMITATIONS ACCORDING TO THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Klimkin Sergey Ivanovich

Candidate of Legal Sciences, Narxoz University professor, Chief Researcher of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Leading Researcher of the Research Institute of Private Law at Caspian University, Almaty c., Republic of Kazakhstan, e-mail: sergklimkin@mail.ru

Kazbayeva Assel Gabidenovna

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Kokshetau University named after Abai Myrzakhmetov, Chief Researcher of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana c., Republic of Kazakhstan, e-mail: K_2385@mail.ru

Abstract. *The article presents a comprehensive analysis of the application of the norms on limitation periods in Kazakhstan, identifying key problems and proposing ways to solve them in light of modern law enforcement trends and strategic goals outlined in the message of the President of the Republic of Kazakhstan. The focus is on the need to clarify and harmonize the norms of the Civil Code (CC) of the Republic of Kazakhstan related to the limitation period, which has become especially relevant in the context of dynamic changes in law enforcement practice and legislation.*

The research reveals that current legal norms, such as Articles 179 and 181 of the CC, require clarification to increase legal certainty and sustainability of law enforcement practice. Particular attention is paid to law enforcement practice in the context of applying the statute of limitations to collection agency claims after the 2017 reform. Two key positions are considered: one supports maintaining the five-year limitation period, the other proposes reducing it to three years. These issues are directly related to strategic initiatives to improve financial regulation, strengthen consumer protection and optimize financial control.

Moreover, the law enforcement practice is analyzed regarding the interruption of the limitation period when applying to a notary for an enforcement inscription. It is argued that such an appeal should not be considered a basis for interrupting the limitation period, since the list of grounds specified in Article 183 of the CC is exhaustive. This proposal is in line with the goals of the law enforcement strategy set out in the President's message and is aimed at eliminating legal uncertainty.

The article is a detailed and consistent study that contributes to further study and improvement of the legislation on limitation periods in Kazakhstan. The proposed solutions are of significant importance for improving law enforcement practice and the legal environment in the country, contributing to more effective protection of citizens' rights and stability of legal regulation.

Keywords: *statute of limitations, Civil Code, collection agencies, limitation periods, interruption of the limitation period, writ of execution, regulatory defects, legal monitoring.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_79_4_224

Кіріспе

Талаптың ескіруі мәселелері жөніндегі тұжырымдамалық заңнамалық акт болып Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) (бұдан әрі – ҚР АҚ, АҚ (Жалпы бөлім)) табылады. Талаптың ескіруіне 11 баптан тұратын АҚ 7-тарауы арналған.

ҚР АҚ (Жалпы бөлім) қабылданған сәттен бастап 7-тарауға Қазақстан Республикасының мынадай заңдарымен өзгерістер мен толықтырулар енгізілді:

1) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 1997 жылғы 19 маусымдағы №134-І Заң: АҚ-нің 182-бабы 1-тармағының екінші бөлігінде «зейнетақы немесе жәрдемақы тағайындау туралы тиісті органға – зейнетақы немесе жәрдемақы тағайындалғанға дейін не оларды тағайындаудан бас тартылғанға дейін» деген сөздер «зейнетақы төлемдерін тағайындау және/немесе жүзеге асыру туралы не-

месе жәрдемақы тағайындау туралы тиісті ұйымдарға жолдануына байланысты зейнетақы төлемдері тағайындалғанға және/немесе жүзеге асырылғанға немесе жәрдемақы тағайындалғанға не зейнетақы төлемдерін тағайындаудан және/немесе жүзеге асырудан немесе жәрдемақы тағайындаудан бас тартылғанға дейін» ауыстырылды.

2) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне банк қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 1997 жылғы 11 шілдедегі №154-І Заң: АҚ-нің 187-бабының 2) тармақшасында «банкіге» деген сөздерден кейін «банктік» деген сөз қосылды.

3) «Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне (Жалпы бөлім) және «Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексін (Жалпы бөлім) қолданысқа енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің қаулысына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 1998 жылғы 2 наурыздағы №211-І Заң: АҚ-нің 182-бабының

атауында «Тоқтатулар» деген сөз «Тоқтата тұру» деген сөздермен ауыстырылды.

4) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне медиация мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2011 жылғы 28 қаңтардағы №402-IV Заң: АҚ 183-бабының 1-тармағына «талап қою» деген сөздерден кейін «тараптардың медиация туралы шарт жасасуы» деген сөздер қосылды.

5) «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 12 шілдедегі №23-VIII Заң: АҚ 182-бабы 1-тармағының бірінші бөлігі мынадай мазмұндағы 6) тармақшамен толықтырылды: «6) Қазақстан Республикасының заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару туралы заңнамасына сәйкес активті иемдену (пайда болу) көздерінің заңдылығына тексеру жүргізу кезінде тоқтатыла тұрады».

Материалдар мен әдістер

Азаматтық кодекстің (АҚ) 177-бабының 1-тармағына сәйкес, талаптың ескіруі - адам құқығының немесе заңмен қорғалатын мүдденің бұзылуынан туындайтын талаптың қанағаттандырылуы мүмкін болатын уақыт кезеңі. Талаптың ескіру институты қазақстандық азаматтық құқықта дәстүрлі болып табылады.

ҚазКСР-ның 1963 жылғы 28 желтоқсандағы Азаматтық кодексімен салыстырғанда ҚР АҚ (Жалпы бөлім) бірнеше түбегейлі айырмашылықтарын бөліп көрсетуге болады:

1) социалистік құқықта талап ескіруі мемлекеттік ұйымдардың колхоздар мен басқа да кооперативтік және басқа да қоғамдық ұйымдар мен азаматтардың заңсыз иелігінен мемлекеттік мүлікті қайтару туралы талаптарына қолданылмады (ҚазКСР АҚ 84-бабы).

1990 жылы Б.Б. Базарбаев атап өткендей, «мемлекеттік меншікті қорғауды күшейту мақсатында бұл бап мемлекеттік мүлікті басқа біреудің заңсыз иелігінен қайтару туралы талаптарға талаптың ескіруін қолданбайды. Бұл ереже мемлекеттік емес ұйымдардың немесе азаматтардың иелігінен

мемлекеттік ұйымдарға тиесілі жеке белгілі бір заттарды қайтару туралы талаптарға ғана қатысты. Егер ақшалай міндеттемелер бойынша қарыздар талап етілсе немесе мүлікті қайтару туралы талапты бір мемлекеттік орган екіншісіне мәлімдесе, онда талап қою ескіру жалпы негіздерде қолданылады» [1; 131 б.].

1991 жылғы 31 мамырдағы КСР және Республикалар Одағының азаматтық заңнамасының негіздерінің 43-бабының 2-тармағында мұндай ереже қамтылмаған²;

2) ҚазКСР АҚ сот шешім шығарғанға дейін жасалған дау-дамайда тараптың өтініші бойынша ғана сот талаптың ескіруін қолданады деген ереже болған жоқ (АЗН 43-бабы 1-тармағы бірінші бөлімі, АҚ 179-бабы 2-тармағы).

Сонымен қатар, ҚазКСР АҚ 79-бабының екінші бөлігіне сәйкес, сот, төрелік немесе аралық сот тараптардың өтініштеріне қарамастан талаптың ескіруі қолдануы керек.

Осылайша, егер бұрын ҚазКСР АҚ талап ескіруін қолдану тараптардың өтінішіне қарамастан соттың міндетіне жүктелген болса, онда осы нормада талап ескіруін қолдану құқығы тараптарға берілген. Бұл ереже кредитордың позициясын заңнамалық нығайтудың жалпы тенденциясына сәйкес келеді [2; 526 б.].

Біз талаптың ескіруін қолданудағы түбегейлі жаңа тәсілдің түсіндірмесін АҚ-нің 8-бабының мазмұны мен бағытында да көреміз: аталған баптың 1-тармағына сәйкес азаматтар мен заңды тұлғалар өз қалауы бойынша оларға тиесілі азаматтық құқықтарға, оның ішінде оларды қорғау құқығына билік етеді.

1997 жылы М.К. Сүлейменов пен Ю.Г. Басин атап өткендей, «Азаматтық кодекс <...> нарықтық экономика жағдайында дамитын мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастардың барлық массасын реттеудің құқықтық негізі болып табылатын кодификацияланған жүйе құраушы заң болып табылады» [3; 3 б.].

АҚ 3-бабының 1-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және осы Кодекстен, оған сәйкес қабылданған Қазақстан Республикасының өзге де заңда-

² «Экономикалық реформа жүргізу кезеңінде азаматтық құқықтық қатынастарды реттеу туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1993 жылғы 30 қаңтардағы №1948-XII қаулысы «Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексін (жалпы бөлім) қолданысқа енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 269-XII қаулысының 10-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) қолданысқа енгізілген сәттен бастап КСР Одағы мен республикалар азаматтық заңнамасының негіздерінің 1-73-баптарының күші жойылды деп танылды // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1001713 (Жүгінген күні: 08.08.2021)

рынан, заң күші бар Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарынан, Парламент қаулыларынан, Парламент Сенаты мен Мәжілісінің қаулыларынан (заңнамалық актілерден), сондай-ақ осы Кодекстің 1-бабының 1, 2-тармақтарында көрсетілген қатынастарды реттейтін Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтарынан және Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулыларынан тұрады.

Осыған байланысты біз талаптың ескіруі мәселелері бойынша өзге де заңнамалық актілердің ережелеріне айрықша талдау жасадық.

АК-нің 178-бабының 2-тармағына сәйкес талаптардың жекелеген түрлері үшін заңнамалық актілерде жалпы мерзіммен салыстырғанда қысқартылған немесе ұзағырақ талап қоюдың арнайы мерзімдері белгіленуі мүмкін.

Мұндай жекелеген жағдайлар Азаматтық кодекстердің (Жалпы және Ерекше бөлімдер) өздерінде көзделген:

1) Кодекстің 159-бабының 9 және 10-тармақтарында көзделген негіздер бойынша мәміленің жарамсыздығына байланысты даулар бойынша талап қоюдың мерзімі оның ықпалымен мәміле жасалған зорлық-зомбылық немесе қауіп-қатер тоқтатылған күннен бастап не талапкер мәмілені жарамсыз деп тануға негіз болып табылатын өзге де мән-жайлар туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап бір жылды құрайды (АК 162-бабының 2-тармағы);

2) жүкті тасымалдаудан туындайтын талаптар бойынша талап қоюдың мерзімі бір жылға белгіленеді (ҚР 1999 жылғы 1 шілдедегі АК (Ерекше бөлім) 706-бабының 2-тармағы).

Талқылау

Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде талап қоюдың арнайы мерзімдерін және оларды есептеу тәртібін белгілеудің кейбір мысалдарын келтірейік:

1. «Банктер және банк қызметі туралы» ҚР 1995 жылғы 31 тамыздағы №2444 Заңының 37-бабы:

Банктердің, бас банктің күмәнді және үмітсіз активтерін сатып алатын банктердің еншілес ұйымдарының, сондай-ақ екінші деңгейдегі банктердің кредиттік портфельдерінің сапасын жақсартуға маманданатын ұйымның қарыз алушыларға банктік қарыз шарттарын орындамағаны және (немесе) тиісінше орындамағаны жөнінде қоятын талабы бойынша талап қоюдың ескіру мерзімі бес жылды құрайды. Бұл мерзім қарыз

алушыларға банктік қарыз шарттарын орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін қолданылады.

2. «Жауапкершілігі шектеулі және қосымша серіктестіктер туралы» ҚР 1998 жылғы 22 сәуірдегі №220-І Заңының 50-бабының бірінші тармағы:

Белгіленген тәртіпті бұза отырып қабылданған жауапкершілігі шектеулі серіктестікке қатысушылардың жалпы жиналысының шешімі дауыс беруге қатыспаған немесе қарсы дауыс берген қатысушының өтініші бойынша жарамсыз деп танылуы мүмкін. Өтініш қатысушы шешім туралы білген немесе білуі керек күннен бастап алты ай ішінде берілуі мүмкін. Егер ол жиналысқа қатысқан болса, өтініш беру мерзімі шешім қабылданған күннен бастап алты айды құрайды.

3. «Теміржол көлігі туралы» ҚР 2001 жылғы 8 желтоқсандағы №266-ІІ Заңының 93-бабының 2-тармағы:

Жүк және пошта жөнелтілімдерін тасымалдау шарты бойынша талап қою мерзімі бір жылды, ал жолаушыларды, багажды және жүк-багажды тасымалдау шарты бойынша – алты айды құрайды.

4. «Сауда мақсатында теңізде жүзу туралы» ҚР 2002 жылғы 17 қаңтардағы №284-ІІ Заңының 236-бабының 2-тармағы:

Жүкті теңіз арқылы тасымалдау шарты бойынша талап қою мерзімі — бір жыл, жолаушылар мен багажды тасымалдау шарты бойынша – алты ай.

5. «Ішкі су көлігі туралы» ҚР 2004 жылғы 6 шілдедегі №574-ІІ Заңының 101-бабының 3 және 4-тармақтары:

Талаптың ескіруі: жүктерді тасымалдау (тіркеп сүйреу) шарты бойынша - бір жыл, жолаушылар мен багажды тасымалдау шарты бойынша -алты ай болып белгіленеді. Кемелердің соқтығысуына және құтқару операциясын жүзеге асыруға байланысты туындайтын талаптар бойынша талап-арыздар екі жыл ішінде қойылуы мүмкін.

6. «Қазақстан Республикасының әуе кеңістігін пайдалану және авиация қызметі туралы» ҚР 2010 жылғы 15 шілдедегі №339-ІV Заңының 86-1-бабының 2-тармағы:

Тасымалдау шарты бойынша талап қою мерзімі екі жылды құрайды.

7. «Мемлекеттік мүлік туралы» ҚР 2011 жылғы 1 наурыздағы №413-ІV Заңының 112-бабының 3-тармағы:

Сатып алу-сату шартын жарамсыз деп тануға байланысты даулар бойынша талап ескіруі, егер шартта тарап талап қойса, оған қол қойылған күннен бастап алты айды

құрайды. Егер талап қоюды өзге мүдделі тұлғалар немесе прокурор қойған жағдайда, талап қою мерзімі талап қоюшы шартты жарамсыз деп тануға негіз болып табылатын мән-жайлар туралы білген немесе білуге тиіс болған күннен бастап алты айды құрайды, бірақ шартқа қол қойылған күннен бастап үш жылдан кешіктірмей.

8. «Атом энергиясын пайдалану туралы» ҚР 2016 жылғы 12 қаңтардағы №442-V Заңының 26-5-бабының 1 және 2-тармақтары:

Адамның өміріне немесе денсаулығына келтірілген ядролық залалды өтеуге байланысты талаптар бойынша талап қою мерзімі ядролық оқиға басталған күннен бастап отыз жылды құрайды. Қоршаған ортаға зиянды және жеке және заңды тұлғалардың залалдарын, сондай-ақ алдын алу шараларына арналған шығындарды қоса алғанда, келтірілген ядролық залалды өтеуге байланысты талаптар бойынша талап қою мерзімі ядролық оқиға басталған күннен бастап он жылды құрайды.

9. «Қазақстан Республикасының Экология кодексі» ҚР 2021 жылғы 2 қаңтардағы №400-VI Кодексінің 141-бабы:

Экологиялық залал келтіруге байланысты талаптар бойынша талап қою мерзімі отыз жылды құрайды және экологиялық залал келтірген оқиға, әрекет немесе әрекетсіздік кезінен бастап есептеледі. Егер экологиялық залал ұзақ сипатта болса, талап қою мерзімі тиісті оқиғалар, әрекеттер немесе әрекетсіздіктер аяқталған сәттен бастап есептеледі.

10. «Масс-медиа туралы» ҚР 2024 жылғы 19 маусымдағы №93-VIII Заңының 38-бабы 1-тармағының үшінші тармағы:

Осы бапта көрсетілген құқықтардың бұзылуына байланысты бұқаралық ақпарат құралдарына қойылатын талаптар бойынша талап қою мерзімі тиісті мәліметтер бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған күннен бастап бір жылды құрайды.

Азаматтық Кодекстің 187-бабында талаптың ескіруі қолданылмайтын талаптар келтірілген:

1) заң құжаттарында көзделгеннен басқа реттерде материалдық емес игіліктер мен мүлдіктік емес өзіндік құқықтарды қорғау туралы талаптарға;

2) салымшылардың банкіге банктік салымдарды беру туралы талаптарына;

3) азаматтың өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиянның орнын толтыру туралы талаптарға қолданылмайды. Алайда, талап қою мерзімі өтіп кеткеннен кейін қойылған талаптар талап қойыла бастаған соң

үш жылдан асырмай қанағаттандырылады;

4) егер меншік иесінің немесе өзге заң иеленушінің өз құқығының кез келген бұзылуы иеліктен айыруға байланысты болмаса (осы Кодекстің 264, 265-баптары), олардың осы құқық бұзушылықты жою туралы талабына.

АК-нің 187-бабының 5) тармақшасына сәйкес талап қою мерзімі заң актілерінде белгіленген жағдайларда және басқа да талаптарға қолданылмайды.

Осы жағдайлардың кейбірін келтірейік:

1) Қазақстан Ұлттық Банкінің қарыз алушыларға кредиттік шарттарды тиісінше орындамау жөніндегі талаптарына талап қоюдың мерзімдері қолданылмайды («Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» ҚР 1995 жылғы 30 наурыздағы №2155 Заңының 71-бабы);

2) берешекті өтеу жөніндегі [пәтер, тұрғын емес үй-жай меншік иесінің кондоминиум объектісін басқаруға және кондоминиум объектісінің ортақ мүлкін күтіп-ұстауға арналған шығыстарды, сондай-ақ тұрақ орнының, тұрақ орнын күтіп-ұстауға арналған шығыстар қоймасының, қойманың меншік иесінің төлеуі бойынша] талапқа талап қоюдың мерзімі қолданылмайды («Тұрғын үй қатынастары туралы» ҚР 1997 жылғы 16 сәуірдегі №94-I Заңының 50-бабының 5-тармағы);

3) Бірыңғай оператордың кепілдік беру туралы шартты тиісінше орындамауы жөніндегі талаптарына талап қоюдың мерзімдері қолданылмайды («Тұрғын үй құрылысына үлестік қатысу туралы» ҚР 2016 жылғы 7 сәуірдегі №486-V Заңының 38-бабының 5-тармағы);

4) бұзылған құқықты қорғау мерзімі осы Кодексте белгіленген жағдайларды қоспағанда, талап қою мерзімі неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы қатынастарынан туындайтын талаптарға қолданылмайды («Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» ҚР 2011 жылғы 26 желтоқсандағы №518-IV Кодексінің 8-бабының 1-тармағы).

Талаптың ескіру институтының мемлекеттің стратегиялық мақсаттарына және мемлекет жүргізіп отырған саясатқа сәйкестігі тұрғысынан Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы №674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының тұжырымдамасында талаптың ескіру институтын одан әрі жетілдіру қажеттілігі туралы ереже қамтылғанын атап өтеміз.

Аталған мақсаттарға сәйкес келетін талаптың ескіру мәселелерін құқықтық реттеуге енгізілген ең жарқын заңнамалық новеллалардың ішінен мыналарды атап өтеміз.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне коллекторлық қызмет мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР 2017 жылғы 6 мамырдағы №63-VI Заңына дейін қарыз алушыларға кредиттік шарттарды орындамау және (немесе) тиісінше орындамау жөніндегі талаптарға талап қою мерзімі қолданылмады.

Осы ереже банк қызметтерін тұтынушылар тарапынан елеулі шағымдар туғызды, осыған байланысты «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» ҚР 1995 жылғы 31 тамыздағы №2444 Заңының 64-1-бабының 8-тармағында көрсетілген бас банктің, ұйымның күмәнді және үмітсіз активтерін сатып алатын банктердің, еншілес ұйымдарының талаптарына көрсетілген заңда көрсетілген, сондай-ақ екінші деңгейдегі банктердің кредиттік портфельдерінің сапасын жақсартуға маманданған ұйымдар, қарыз алушыларға банктік қарыз шарттарын орындамау және (немесе) тиісінше орындамау бойынша талап қоюдың бес жылдық мерзімі белгіленді.

Тағы бір мысал. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты бастамашы болған Қазақстан Республикасында татуластыру рәсімдері (медиация) институтын енгізуді көздейтін ұлттық заң жобасын әзірлеу Мемлекет Басшысының 2009 жылғы 18 қарашадағы Қазақстан Республикасы судьяларының V съезінде берілген тапсырмаларын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарының 6-тармағына, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылға арналған заң жобалау жоспарының 31-тармағына сәйкес көзделген.

Заң жобасының тұжырымдамасына сәйкес татуластыру рәсімдері (медиация) институтын енгізу қажеттілігі бірқатар себептерге байланысты болды:

- азаматтық істер бойынша дауларды қарайтын судьяларға үлкен жүктеме, бұл сот төрелігінің сапасына әсер етеді;

- бірінші сатыдағы соттарда дауларды қарау рәсімі белгілі бір уақыт пен күш-жігерді, оның ішінде қаржылық шығындарды талап етеді;

- сот шешімдері, әдетте, тек бір тарапты қанағаттандырады, екіншісі наразы болып қалады, бұл ұзақ шағымдану рәсіміне әкеледі (апелляциялық, кассациялық және

қадағалау инстанциялары). Аталған инстанциялардың әрқайсысының өз уақыты бар, іс бірнеше айға, ал кейбір жағдайларда жылдарға созылуы мүмкін. Көрсетілген мән-жайлар сот шешімдерін ерікті түрде орындаудан жалтаруды ғана емес, олардың мәжбүрлеп орындалуына кедергі келтіруді де туғызады [4].

Нәтижесінде, «Медиация туралы» ҚР Заңына ілесіп қабылданған «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне медиация мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР 2011 жылғы 28 қаңтардағы №402-IV Заңымен АҚ-нің 183-бабының 1-тармағы ескіру мерзімінің үзілуінің тағы бір негізімен - тараптардың медиация туралы шарт жасасуымен толықтырылды.

Мемлекет жүргізіп отырған саясаттың зерттеліп отырған мәселесінің сәйкестігінің соңғы мысалы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне заңсыз иемденілген активтерді мемлекетке қайтару мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР 2023 жылғы 12 шілдедегі №23-VIII Заңы болып табылады, оған сәйкес талап қою мерзімінің өтуі Қазақстан Республикасының заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару туралы заңнамасына сәйкес активті сатып алу (шығу тегі) көздерінің заңдылығына тексеру жүргізу кезінде тоқтатыла тұрады (АҚ 182-бабы 1-тармағының бірінші бөлігінің б) тармақшасы).

Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты «Заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару туралы» Қазақстан Республикасының Заңын, «Прокуратура туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының конституциялық заңын, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы», «Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» және «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» (Салық кодексі) Қазақстан Республикасының Кодексіне толықтыру енгізу туралы» Қазақстан Республикасының заңдарын Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігін қарау туралы» 2023 жылғы 11 шілдедегі №20-НП нормативтік қаулысында атап өткендей, бастапқыда заңсыз

сатып алынған мүлік, оның ішінде сыбайлас жемқорлық, алаяқтық немесе қызметтік жағдайды теріс пайдалану нәтижесінде заң негізінде және онда айқындалған тәсілдер мен рәсімдерге сәйкес оның заңды меншік иесіне, оның ішінде мемлекетке қайтарылуы тиіс.

Конституциялық Сот қаралып отырған заңды қабылдай отырып, мемлекет елдің орнықты экономикалық және әлеуметтік дамуы үшін Қазақстан халқының бұзылған құқықтарын қалпына келтіру жүйесін айқындайды деп есептеді. Заңсыз сатып алынған активтерді мемлекетке қайтару конституциялық маңызды мақсаттарға сәйкес келеді, әділдіктің, парасаттылық пен пропорционалдылықтың конституциялық негізделген қағидаттарын мүлтіксіз сақтай отырып, жеке, қоғамдық және мемлекеттік мүдделердің теңгерімін сақтауға бағытталған. Меншік құқығына қатысты мәселелерді тиісті жүйелі бақылау және реттеу, бүкіл халықтың мүддесі үшін экономиканы дамыту жағдайында мемлекет азаматтар мен қоғам алдындағы өзінің әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, саяси және құқықтық міндеттемелерін іске асыруға, Конституцияда талап етілетін ұлттық қауіпсіздіктің тиісті деңгейін қамтамасыз етуге көбірек қаржылық және өзге де мүмкіндіктерге ие болады.

Талаптың ескіруі институтының дәстүріне қарамастан, заңнаманың жекелеген ережелерін түсіндіру және қолдану ғылыми ортада сұрақтар мен түсініксіздіктер тудырады.

Бұл ретте Қазақстан Республикасында талаптың ескіруі мәселелері бойынша қолда бар зерттеулердің санын ескере отырып, оған ғылыми қоғамдастық тарапынан ерекше қызығушылықтың жоқтығы туралы қорытынды жасауға болатынын атап өткен жөн.

Соңғы кездері Қазақстан өркениетінің ең көрнекті өкілдері жарияланымдарынан А.Г. Диденконың «Талап қою мерзімінің басталуы» және М.К. Сүлейменовтың «Посткеңестік елдердің заңнамасындағы талартығ ескіруі: мифтер мен шындық» атты еңбектерін атауға болады. Сонымен, А.Г. Диденко ҚР Азаматтық кодексінің 180-бабының 1-тармағында сондай-ақ бұзушылық туралы нақты білім емес, құқық бұзылды деген орынды болжам бар екендігіне назар аударады [5; 164 б.]. Құқық бұзушының жеке басын білу мәселесі бойынша автор «құқық бұзушының болуын болжау үшін, белгілі бір жағдайда, белгілі бір жағдайларда, ақылға қонымды адам оның құқығын табиғат күштері немесе қан-

дай да бір адамдарға тәуелді емес жағдай емес, біреудің зұлым еркі немесе кейбір үшінші тұлғалардың әрекеттері бұзды деп болжауы жеткілікті» деп жазады. Дәл осы болжам пайда болған сәттен бастап заң жәбірленушіге құқық бұзушының жеке басын анықтау, дәлелдемелер жинау, талап қою үшін белгілі бір мерзім береді. Бұл мерзімді өткізіп алу талап қоюдан бас тартуға негіз болып табылады. Мұндай заңнамалық шешімде сотталушының жеке басы ұзақ уақыт бойы белгісіз болған және бұл құқықты қорғауға кедергі келтірген әділетсіздік жоқ. Рим құқығы заманынан бері сот төрелігі тұрғысынан ескіру мерзімінің мәні әділдік деп саналды, ол тіпті бұзушыны оған санкциялар қолдану қаупімен шексіз уақыт бойы ұстауға болмайтындығынан тұрады.» [5; 159-160 б.].

М.К. Сүлейменов аталған жұмыста келесі тұжырымдарға келеді:

- посткеңестік елдердің заңнамасында талап қою ескіру ағымының басталуын айқындаудың субъективті өлшемшарттарын белгілеу әлемдік тәжірибеге сәйкес келмейді және оның белгісіздігіне байланысты одан ҚР АҚ-де және, мүмкін, басқа посткеңестік елдердің заңнамасында бас тарту керек;

- жәбірленушінің бұзылған құқықтары туралы ереже – бұл анахронизм, оны жою керек;

- Ресейде 10 жылдық ескіру мерзімін белгілеу ресей құқығының бастауларына оралу және континенттік құқық принциптерін қабылдау ретінде қарастырылуы керек; посткеңестік елдердің заңнамасы осы оң тәжірибені қабылдауы керек.

Сондай-ақ онымен міндеттемелер бойынша талап қою мерзімінің басталуы туралы қорытынды жасалды [6].

С.В. Скрябин талап қою мерзімдері мен сатып алу ескіру мерзімдерінің арақатынасы туралы талқылай отырып, олардың әртүрлі құқықтық сипатқа ие екендігін, соның салдарынан оларды заттық-құқықтық азаматтық қатынастарға бірлесіп қолдануға жол берілмейтіндігін атап өтті.

Оның пікірінше, талап қою мен сатып алу ескіруі арасындағы қарама-қайшылықты екі жолдың бірімен болдырмауға болады:

- 1) АҚ-нің 187-бабының 4-тармағы, талап қою мерзімдері, егер бұл бұзушылықтар иеленуден айырумен (негаторлық талап қоюмен) қосылмаған болса, меншік иесінің немесе өзге де заңды иеленушінің өз құқығының кез келген бұзушылықтарын жою туралы талаптарына ғана емес,

сондай-ақ виндикациялық талап-арыздарға және заттық құқықтарды қорғаудың өзге де заттық-құқықтық тәсілдеріне де қолданылмайтыны туралы ережемен толықтырылу,

2) меншік құқығын және өзге де заттық құқықтарды қорғау үшін оларды сатып алу ескіруі мерзімдеріне теңестіре отырып, талап қою мерзімдерін ұлғайту.

Автордың пікірінше, бірінші нұсқа артықшылық болып табылады, өйткені ол бұрын келтірілген талап пен сатып алу ескірген айырмашылықтарды толығымен ескереді. Бұдан басқа, АК-нің 4-тармағына, сондай-ақ 240-бабы 5-тармағының ережесіне сәйкес, егер адамға соттан меншік құқығын танудан бас тартылса, мүлікті иеленуші тұлға меншік иесі болады, сатып алу ескіру ұғымы мен мәнін теңестіреді, жоғарыда көрсетілген талап қою және сатып алу ескіру мерзімдеріндегі түбегейлі айырмашылықтарды ескермейді, азаматтық заңнамада мерзімдердің осы түрінің болуын мағынасыз етеді, сондықтан Азаматтық кодекстің мәтінінен алынып тасталуы керек [7].

К.В. Мұқашева талап қою және сатып алу ескіру мерзімдерінің ұзақтығы бойынша бірдей мерзімдерді белгілеу орынды деп санайды [8; 612-613 б.].

С.И. Климкин сот және төрелік практикасындағы «сезімтал» мәселеге назар аударады: судьяның немесе төрешінің жауапкерге ескіру мерзімінің аяқталуы туралы өтініш беру мүмкіндігі туралы «сыбыр етуі» (мензеу) құқығы туралы, мысалы, мұндай өтініш жасалмаған кезде, мысалы, осы құқықтық институтты білмеу, талап қою мерзімінің басталуын дұрыс анықтамау ескіру және т.б.

Нәтижелер

Алайда, судьяның немесе төрешінің жауапкердің талап қоюшының ескіру құқығын талап ету құқығы туралы ашық хабардар етуін айтпағанда, мұндай «нұсқау-тұспал», әріптестердің пікірінше, тараптардың ерік-жігерінің автономиясы, заңдылық, тәуелсіздік, тараптардың бәсекелестігі мен теңдігі, сондай-ақ дауды қарау кезінде әділеттілік қағидаттарын бұзу ретінде қарастырылуы мүмкін. Басқаша айтқанда, жауапкердің позициясын алу болып табылады.

Бірақ, екінші жағынан, жауапкерде мұндай құқықтың болуы туралы қорқынышты-ұялшақ үнсіздік, талапкердің позициясын қолдау бола ма? Бұл ретте, судьялардың құқық қағидаттарын неғұрлым белсенді іске асыру жөніндегі шараларды дамытуға ҚР Жоғарғы Сотының 2022 жылғы 29 қыркүйектегі

№7 нормативтік қаулысымен «Банктік қарыз шарттарынан туындайтын даулар бойынша азаматтық істерді қараудың сот практикасы туралы» 2016 жылғы 25 қарашадағы №7 нормативтік қаулысының 17-тармағы мынадай мазмұндағы үшінші абзацпен толықтырылды: «АК-нің 297-бабының ережелерін ескере отырып, сот (судья) жауапкерге (борышкерге) тұрақсыздық айыбын төмендету туралы өтініш беру құқығын, егер ол кредитордың шығындарымен салыстырғанда тым үлкен болса, түсіндіруі қажет. Сот шешімінде тұрақсыздық айыбын азайту туралы тұжырымдар дәлелді болуы керек» – деп автор атап өтеді.

Бұл жауапкерге тиісті өтініш беру құқығын іске асыру туралы ашық ұсыныс емес пе және нормативтік қаулыда міндеттеме түрінде көрсетілген: «сот (судья) жауапкерге (борышкерге) түсіндіруі қажет...».

Осыған байланысты С.И. Климкин осыған ұқсас ережені талапкердің талап ескіруі талабын өткізіп алуына қатысты да қолдануға болады деп санайды [9].

Бұл сұраққа басқа авторлар да назар аударады. Осылайша,

П.А. Ильичев «соттың азаматтық іс бойынша іс жүргізу барысында білікті заң көмегі көрсетілмеген азаматқа, егер ол мұндай мерзімді өткізіп алды деп санаса, оның талап қою мерзімін қолдану туралы сотта мәлімдеу құқығы туралы түсіндіруге құқығы ғана емес, міндеті де болатын» норманы енгізуді ұсынады [8; 594 б.].

Б.А. Тукуловтың басқа ұстанымы бар: «Сот бастамашылық жасауға және іс жүзінде қандай да бір тарапқа көмектесуге құқылы емес. Сот тәуелсіз төреші болып, тек процесс тараптарының өтініштеріне жауап беруі керек, - дейді автор. Қолданыстағы тәсіл – тараптардың бәсекелестігі және соттың пассивті рөлі дауласушы тараптардың белсенділігін ынталандырады және мұндай жағдайда дауды объективті шешу кезінде өкілі неғұрлым білікті тарап жеңіске жетуі керек. Тиісінше, білікті өкілдікке қол жеткізе алмаған тарап өз мүдделерін толық қорғау мүмкіндігінен айырылады» [10].

Е.В. Нестерова, борышкер өзінің міндетін өткеннен кейін мойындаған жағдайда, ескіру ағымының үзілу мүмкіндігі туралы сұрақ қоя отырып, оған теріс жауап береді «себебі мерзімі өтіп кеткен мерзім үзілуі мүмкін емес және АК 183-бабында, тиісінше, ескіру мерзімінің өтуі кезеңінің ішінде жасалған әрекеттер ғана көзделеді, бірақ оның өтуінен тыс емес». Екінші жағынан,

қарызды мойындау туралы өзінің бұрын жасаған әрекетіне қайшы келетін ескіру мерзімі аяқталғанын мәлімдеген борышкердің адалсыздығының айқын көрінісімен қалай болу керек? - деп Е.В. Нестерова атап өтеді. Сонымен қатар, автор мұндай жағдайларды шешу әдісі ретінде РФ АҚ 206-бабының 2-тармағын келтіреді: егер талап қою мерзімі аяқталғаннан кейін борышкер немесе басқа міндетті тұлға өзінің қарызын жазбаша түрде мойындаса, талап қоюдың өтуі қайтадан басталады.

Бұл ереже талап қою мерзімінің үзілу тәртібіне қатысы жоқ, өйткені бұл аяқталған талап қою мерзімінің қайта басталуы туралы [11].

Мемлекеттік органдар мен прокуратураның талап қою жағдайларын талдай отырып, Д.К. Әбжанов жазады: «Қоғамдық субъект (көбінесе прокуратура) 20 жыл бұрын жасалған мәміленің заңдылығын тексерді делік (біздің жағдайымызда жағдай ақылға қонымды). Тексеру нәтижелері бойынша бұзушылықтарды қарап, жария субъект мәміленің жарамсыздығы туралы талап-арызды мәлімдейді. <...> Жария субъект ескіру талаптарын қолданудан бас тартуды талап етеді, бұл бұзушылықтар туралы оған жақында, тексеру барысында белгілі болды деп мәлімдейді. Оның пікірінше, ескіру мерзімі тексеру аяқталған күннен басталады; талап қою ескіру мерзімі ішінде мәлімделеді, сондықтан талап қоюдан бас тартуға негіз жоқ. <...> Жария субъект өзінің тексеру барысында бұзушылық туралы білген күннен бастап талап қою мерзімінің өтуінің басталуы туралы ұстаным дәрменсіз және әділетсіз болып көрінеді» [12].

Ескіру мәселелері бойынша сот тәжірибесіне шолу қазақстандық соттардың АҚ 7-тарауының ережелерін қолдана отырып, тұтастай алғанда қиындық көрмейтінін көрсетті. Мәселен, Шығыс Қазақстан облысы Шемонаиха аудандық соты Ж.-ның Б.-ға берешекті өндіріп алу туралы талап бойынша № 6368-23-00-2/149 істі қарады.

Талап-арызға берген жауабында жауапкер арыз беруді талаптың ескіруін қолдануды сұрады.

2023 жылғы 28 сәуірдегі шешімде сот АҚ-нің 178-бабына талап қоюдың ескіру мерзімінің жалпы үш жылдығы туралы, АҚ-нің 181-бабына адамдардың міндеттемеге ауысуы талап қою мерзімі мен оны есептеу тәртібінің өзгеруіне әкеп соқпайтыны туралы, АҚ-нің 180-бабының 2-тармағына міндеттемені орындау мерзімі аяқталған күннен

бастап талап қою ескіру ағымының басталуы туралы негізді түрде сілтеме жасады.

Даулы міндеттеме бойынша талап қою мерзімі 2019 жылдың 19 маусымынан бастап есептелетіндіктен, сот оның аяқталуына байланысты талап-арызды қанағаттандырмады.

Медеу аудандық соты «ТАЙМ ИНВЕСТ «Коллекторлық агенттігі» ЖШС-нің Т.-ға қарызды өндіріп алу туралы талабын қарап, жауапкер нотариусқа жүгінудің талап қою мерзімін тоқтататынын атап өтті. Сот, АҚ-нің 183-бабына сәйкес, талап қою мерзімінің өтуі медиация мен борышты мойындау сияқты әрекеттермен тоқтатылатынын түсіндірді.

Сондай-ақ, Жамбыл облысының соты «Legal Finance» Коллекторлық агенттігінің талабында талап қою мерзімінің ескіруі нотариусқа жүгіну арқылы тоқтатылмайтынын көрсетті. Сот талапкердің уақытылы нотариусқа жүгінгенін ескере отырып, талап қою мерзімін өткізіп алмады деп шешті.

Астана қ. ААЭС соты талапкердің жұбайының денсаулық жағдайының талап қою мерзімін қалпына келтіруге негіз бола алмайтынын, өйткені азаматтық кодекстің 185-бабына сәйкес, жеке жағдайлар негізсіз деп танылды.

Атырау облыстық соты, М.-нің жер учаскесін заңсыз иеленуден талап етуі бойынша, АҚ-нің 187-бабына сәйкес талап қою ескіру мерзімінің меншік иесінің құқықтарына әсер етпейтінін негізді түрде көрсетті.

Сот практикасында талап қою мерзімінің қолданылуы туралы мәселелер туындайды, әсіресе коллекторлық агенттіктердің талап қою мерзімдерін есептеу кезінде. Каспий университетінің Жеке құқық ҒЗИ, АҚ-нің 181-бабына сілтеме жасай отырып, бастапқы кредитордың құқықтарының жаңа кредиторға ауысқан кезде ескіру мерзімінің әсер етпейтінін атап өтті.

Осылайша, банктер мен коллекторлық агенттіктердің құқықтары арасында талап қою мерзімдерінің қолданылу шарттары айқындалуы қажет.

Қорытынды

Алайда, осы мәселе бойынша талап қою талаптарын қанағаттандыру үшін талап қоюдың бес жылдық мерзімі туралы норма (2017 жылғы қазанға дейін – талап ескіруінің қолданылмауы туралы) «Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» ҚР Заңының 37-бабында тікелей көрсетілген банктің немесе өзге субъектінің талаптарына ғана қолданылатын өзге де ұста-

ным бар екенін атап өтеміз, яғни: (1) банктік қарыз шарты бойынша берешекке қатысты талап қойылады және (2) банк талапкер болып табылады. Банк коллекторлық агенттікке банктік қарыз шарты бойынша талаптарды берген кезде, талап қоюдың арнайы ескіру мерзімі жалпы мерзімге дейін қысқаруы керек, өйткені коллекторлық агенттікте (ол сатып алған ақшалай талап қарыз алушының міндеттемелерін орындамауы салдарынан туындағанын біледі) талап қоюдың бес жылдық ескіру мерзімін қолдану үшін банк мәртебесі жоқ.

Қалай болғанда да, Каспий университетінің Жеке құқық ҒЗИ банктердің талаптарының ескіру мерзімін заң жүзінде үш жылға дейін қысқартуды қажет, өйткені Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің екінші деңгейдегі банктердің мүдделерін қолдауының арқасында олардың артықшылықтары азаматтық айналымның басқа қатысушыларымен салыстырғанда негізсіз кеңейтілді деп санайды.

Сондай-ақ, коллекторлық агенттіктерге банктік қарыз шарттарынан талап ету құқықтарын беру кезінде талап қоюдың арнайы мерзімін тарату немесе таратпау туралы мәселені нормативті түрде шешу қажет. Бұл мәселені Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы деңгейінде реттеуге болады.

АК-нің 183-бабының 1-тармағына сәйкес талап қою мерзімінің өтуі белгіленген тәртіппен талап қоюмен, тараптардың медиация туралы шарт жасасуымен, сондай-ақ мін-

детті тұлғаның борышты немесе өзге де міндеттерді мойындау туралы куәландыратын іс-әрекеттер жасауымен үзіледі.

Соған қарамастан, сот практикасында талапкер бұрын нотариусқа атқарушы жазба жасау үшін жүгінген жағдайда жағдайлар екіұшты түрде шешіледі.

«Нотариат туралы» ҚР 1997 жылғы 14 шілдедегі № 155-І Заңының 92-1-бабының 1-тармағына сәйкес борышкерден ақшаны өндіріп алу немесе өзге де жылжымалы мүлікті талап ету үшін нотариус тиісті белгі қойылатын, берешекті белгілейтін төлнұсқа құжат көрсетілген кезде бірыңғай нотариаттық ақпараттық жүйе арқылы электрондық түрде атқарушылық жазба жасайды. Заңның аталған бабының 2-тармағында нотариустың атқарушылық жазбасы негізінде өндіріп алынатын он талассыз талап айқындалған.

Нотариусқа атқарушылық жазба жасау үшін жүгінуге талап қою мерзімінің үзілуіне негіз болып табылмайды деп санаймыз. АК-нің 183-бабының 1-тармағы императивті түрде тұжырымдалған, талап қою мерзімінің өтуінің үзіліс негіздерінің тізбесі толық сипатта болады, кеңейтілген түсіндіруге жатпайды, заң ұқсастығы (АК-нің 5-бабының 1-тармағы) қолданылмайды. Азаматтық кодекстің 6-бабының 1-тармағына сәйкес азаматтық заңнаманың нормалары олардың ауызша көрінісінің тура мағынасына сәйкес түсіндірілуі керек.

Осылайша, атқарушы жазба жасау үшін нотариусқа жүгінуге белгіленген тәртіппен талап қоюға теңестірілмейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Комментарий к Гражданскому кодексу Казахской ССР / Под ред. Ю.Г. Басина, Р.С. Тазутдинова. – Алма-Ата: Казахстан, 1990. – 688 с. С. 131.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть). Комментарий (постатейный). В 2-х кн. Книга 1. 2-е изд., испр. и доп., с использованием судебной практики / Отв. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин – Алматы, Жеті Жарғы, 2003. – 544 с. (автор комментария к главе 7 ГК – Б.Б. Базарбаев).
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім): Түсініктеме (баптар бойынша). Екі кітапта. Кітап 1. / Жау. ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы: Жеті Жарғы, 1997. – 416 б.
4. Климкин С.И., Казбаева А.Г. Некоторые вопросы правового регулирования медиации в Республике Казахстан // *Zakon.kz*, 2023 жылғы 4 шілде https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31878585 (Жүгінген күні: 28.08.2024).
5. Диденко А.Г. Начало течения срока исковой давности / Азаматтық заңнама кіт. Мақалалар. Пікірлер орны. Тәжірибе. 43 шығ. / А.Г. Диденко ред. – Алматы: Раритет, Құқықтық зерттеулер және талдау институты, 2014. – 270 б. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31612552&pos=1;-16#pos=1;-16 (Жүгінген күні: 13.09.2024).
6. Сулейменов М.К. Исковая давность в законодательстве постсоветских стран: мифы и реальность // *Zakon.kz*, 2018 жылғы 3 сәуір https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39955190 (Жүгінген күні: 03.09.2024).
7. Скрыбин С.В. Исковая и приобретательная давность // *Zakon.kz*, 2 сәуір 2005 ж https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30007313 (Жүгінген күні: 23.09.2024).

8. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть): Комментарий (постатейный). В четырех книгах. Книга 2. статьи 115-187. Издание четвертое, исправленное и дополненное, с использованием судебной практики / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2022. – 624 с.

9. Клишкин С.И. Некоторые примеры чувствительного толкования гражданского законодательства // *Zakon.kz*, 20 қазан 2022 ж https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34471019 (Жүзінген күні: 13.09.2024).

10. Тукулов Б.А. Что такое инициативность суда и в чём её серьёзные последствия // *Forbes Kazakhstan*, 2 желтоқсан 2019 ж https://forbes.kz/blogs/blogsid_213913 (Жүзінген күні: 08.08.2024)

11. Несерова Е.В. // *Facebook*, 2020 жылғы 12 қазан <https://www.facebook.com/share/ZnyGvSnapw6kPEMx/?> (Жүзінген күні: 03.09.2024)

12. Абжанов Д.К. Иски госорганов и прокуратуры: беспредельная исковая давность // *Zakon.kz*, 2024 жылғы 12 маусым <https://www.zakon.kz/mnenie/6437790-iski-gosorganov-i-prokuratury-bespredelnaya-iskovaya-davnost.html> (Жүзінген күні: 28.08.2024)

REFERENCES

1. *Kommentariy k Grazhdanskomu kodeksu Kazakhskoy SSR / Pod red. YU.G. Basina, R.S. Tazutdinova. – Alma-Ata: Kazakhstan, 1990. – 688 s. S. 131.*

2. *Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazakhstan (Obshchaya chast'). Kommentariy (postateynyy). V 2-kh kn. Kniga 1. 2-ye izd., ispr. i dop., s ispol'zovaniyem sudebnoy praktiki / Otv. red. M.K. Suleymenov, YU.G. Basin – Almaty, Zhetı Zhargy, 2003. – 544 s. (avtor kommentariya k glave 7 GK – B.B. Bazarbayev).*

3. *Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazakhstan (Obshchaya chast'). Kommentariy. V dvukh knigakh. Kniga 1 / Otv. red. M.K. Suleymenov, YU.G. Basin. – Almaty: Zhetı Zhargy, 1997. – 416 s.*

4. Klimkin S.I., Kazbayeva A.G. Nekotoryye voprosy pravovogo regulirovaniya mediatsii v Respublike Kazakhstan // *Zakon.kz*, 4 iyulya 2023 g. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31878585 (rezhim dostupa: 28.08.2024)

5. Didenko A.G. Nachalo techeniya sroka iskovoy davnosti / V kn. *Grazhdanskoye zakonodatel'stvo. Stat'i. Kommentarii. Praktika. Vyp. 43 / Pod red. A.G. Didenko. – Almaty: Raritet, Institut pravovykh issledovaniy i analiza, 2014. – 270 s. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31612552&pos=1;-16#pos=1;-16* (rezhim dostupa: 23.09.2024).

6. Suleymenov M.K. Iskovaya davnost' v zakonodatel'stve postsovetских stran: mify i real'nost' // *Zakon.kz*, 3 aprelya 2018 g. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39955190 (rezhim dostupa: 03.09.2024).

7. Skryabin S.V. Iskovaya i priobretatel'naya davnost' // *Zakon.kz*, 2 aprelya 2005 g. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30007313 (rezhim dostupa: 23.09.2024).

8. *Grazhdanskiy kodeks Respubliki Kazakhstan (Obshchaya chast'): Kommentariy (postateynyy). V chetyrekh knigakh. Kniga 2. stat'i 115-187. Izdaniye chetvertoye, ispravlennoye i dopolnennoye, s ispol'zovaniyem sudebnoy praktiki / Otv. red. M.K. Suleymenov. – Almaty, 2022. – 624 s.*

9. Klimkin S.I. Nekotoryye primery chuvstvitel'nogo tolkovaniya grazhdanskogo zakonodatel'stva // *Zakon.kz*, 20 oktyabrya 2022 g. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34471019 (rezhim dostupa: 13.09.2024).

10. Tukulov B.A. Chto takoye initsiativnost' suda i v chom yeyo ser'yozyne posledstviya // *Forbes Kazakhstan*, 2 dekabrya 2019 g. https://forbes.kz/blogs/blogsid_213913 (rezhim dostupa: 08.08.2024)

11. Nesterova Ye.V. // *Facebook*, 12 oktyabrya 2020 g. <https://www.facebook.com/share/ZnyGvSnapw6kPEMx/?> (rezhim dostupa: 03.09.2024)

12. Abzhanov D.K. Iski gosorganov i prokuratury: bespredel'naya iskovaya davnost' // *Zakon.kz*, 12 iyunya 2024 g. <https://www.zakon.kz/mnenie/6437790-iski-gosorganov-i-prokuratury-bespredelnaya-iskovaya-davnost.html> (rezhim dostupa: 28.08.2024)